

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ
ВІДНОСИН ім. Б.Д.ГАВРИЛИШИНА

Кафедра міжнародного туризму і готельного бізнесу

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни «Географія туризму»

на тему:

«ЗАМКИ ЗАКАРПАТТЯ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ
РЕГІОНУ»

Студентки групи Т-21

Плейтух М.В.

Науковий керівник:

к.е.н., старший викладач

Ткач У. В.

Тернопіль - 2017 рік

«ЗАМКИ ЗАКАРПАТТЯ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ РЕГІОНУ»

ПЛАН

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

1.1. Загальна характеристика Закарпатської області

1.2. Особливості туристичних ресурсів Закарпатської області

РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА ЗАМКІВ ЗАКАРПАТТЯ ЯК ТУРИСТИЧНОГО ОБ'ЄКТУ ОБЛАСТІ

2.1. Особливості замків, які є спорудами місцевого значення

2.2. Особливості неповноцінних замків або їх руїн

2.3. Особливості залишків стародавніх замків

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

3.1. Проблеми, пов'язані із закарпатськими замками

3.2. Шляхи покращення та перспективи розвитку замкового туризму на Закарпатті

3.3. Альтернатива, що пропонується для замкового туризму

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	5
1.1. Загальна характеристика Закарпатської області.....	5
1.2. Особливості туристичних ресурсів Закарпатської області.....	11
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА ЗАМКІВ ЗАКАРПАТТЯ ЯК ТУРИСТИЧНОГО ОБ'ЄКТУ ОБЛАСТІ.....	14
2.1. Особливості замків, які є спорудами місцевого значення.....	14
2.2. Особливості неповноцінних замків або їх руїн.....	19
2.3. Особливості залишків стародавніх замків.....	32
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	36
3.1. Проблеми, пов'язані із закарпатськими замками.....	36
3.2. Шляхи покращення та перспективи розвитку замкового туризму на Закарпатті.....	37
3.3. Альтернатива, що пропонується для замкового туризму.....	40
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	45

ВСТУП

З точки зору світового економічного зростання, сучасна індустрія туризму є найбільш прибутковою і перспективною галуззю господарства. Туризм не тільки впливає на економічний розвиток країни, а й також на зміни в підприємницькій діяльності, такі як інфраструктура та споживчі ринки, що призводить до змін у розвитку окремих регіонів в країні. Туризм є одним з найбільших і найбільш динамічних секторів економіки. Його стрімкий розвиток, валютні надходження та активний вплив на різні галузі економіки сприяють формуванню власної туристської індустрії.

Україна має унікальні можливості для того, аби розвиток туристичної індустрії був успішний: природно-кліматичні умови, багаті історико-культурні й національно-етнографічні ресурси, велику кількість невикористаних територій, придатних для туризму і відпочинку; понад 125 тис. пам'яток архітектури і містобудування; музеї унікальних археологічних пам'яток – всі вони були розроблені належним чином і можуть бути основою для формування конкурентоспроможного туристичного ринку для вітчизняного та міжнародного туризму.

Пріоритетним напрямком розвитку туристичної індустрії в Україні обов'язково повинен бути замковий туризм, в основі якого полягає використання фортифікаційних об'єктів. З цієї причини розвиток туристичного туризму на національному та міжнародному рівнях туризму має важливе значення і є особливо актуальним на стадії розробки та створення туристичного сектора країни.

Найбільша кількість замків, фортець та оборонних монастирів збереглися до нашого часу на заході України (за підрахунками різних експертів приблизно 90% всіх замків і палаців держави) – на Львівщині, Івано-Франківщині, Тернопільщині, Волині, Закарпатті та Хмельниччині.

Теоретичні основи дослідження – це роботи, монографії, статті та довідники, опубліковані відомими вченими в галузі туризму.

Об'єктом дослідження є замки Закарпатської області. Історія збудування яких охоплює період з X по XVI століття.

Предметом дослідження є особливості закарпатських замків та їх використання в туристичній галузі регіону.

Метою роботи є охарактеризувати замкову спадщину Закарпаття, визначити проблеми і перспективи розвитку замків, їх використання як туристських об'єктів, знайти шляхи покращення і просування замкового туризму в регіоні.

Зазначена мета зумовила виконання наступних **завдань**:

- 1) надати загальну характеристику Закарпаттю як туристичного регіону;
- 2) надати характеристику замків Закарпатської області;
- 3) визначити основні проблеми та перспективи використання замків Закарпаття;
- 4) відшукати шляхи покращення і просування замкового туризму в регіоні.

Під час написання курсової роботи використовувалися загальнонаукові **методи**: метод аналізу наукових досліджень, метод порівняння, поєднання локальних знань та історичних методів, а також дані з історії, економіки та інших дисциплін.

Практична значущість результатів дослідження може полягати у можливості проведення подальших наукових досліджень замків Закарпаття; для використання в процесі підготовки фахівців з туризму, експертів екскурсійної діяльності.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків; містить 47 сторінок тексту. Список джерел включає 37 найменувань літератури.

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

1.1. Загальна характеристика Закарпатської області

За головним Карпатським хребтом розкинулась Закарпатська область, на стику Українських кордонів і чотирьох сусідніх держав – Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини. Поблизу Рахова встановлено пам'ятний знак, який символізує географічний центр Європи.

Загальна площа краю становить 12.800 км². У Закарпаття 13 районів, 10 міст, 28 містечок, 561 сільське поселення. Містами обласного підпорядкування є Ужгород, Берегове, Мукачеве, Хуст, а містами районного підпорядкування – Свалява, Іршава, Тячево, Виноградovo, Рахів, Чоп.

У природно-географічному відношенні край ділиться на два географічних райони – гірський (Карпатські гори) і рівнинний (Закарпатська низовина).

Більшу частину території займають гори, а найвищою точкою Закарпаття є вершина Говерли, у гірському масиві Черногора, що піднімається на 2061 метр. Найнижча точка (101 метр над рівнем моря) розташована в протилежному кінці регіону – село Руські Геївці Ужгородського району. На гори припадає близько 4/5 території. Гірські хребти Карпат витягнуті з північного заходу на південний схід. Закарпатська низовина має висоти 105-120 м з незначним похилом від гір до р. Тиси [4].

Закарпаття розташовується на границі між Карпатськими горами й Середньодунайською низовиною, у самому серці Європи.

Найбільша ширина області з півночі на південь – до 135 км, а найбільша довжина зі сходу на захід – близько 205 км. У гарній місцевості поблизу гори Кук, у Свалявському районі, перебуває географічний центр Закарпаття.

Межує область на півночі із Польщею й Львівською областю, на сході – з Івано-Франківською областю, на півдні – з Румунією, на заході – з Угорщиною й Словаччиною [2].

Ужгород – це найзахідніший обласний центр України. Відстань від міста до Києва – 819 км, до Харкова – 1317, а до Львова – 278 км.

Клімат Закарпаття є помірно-континентальним з достатнім і надлишковим зволоженням, нестійкою весною, не дуже спекотним літом, теплою осінню і м'якою зимою. Зазначимо, що клімат Закарпаття в Українських Карпатах є найсприятливіший за кількістю комфортних днів для активного відпочинку. Тут переважає морське повітря помірних широт, яке південно-західними вітрами переноситься з Атлантичного океану і Середземного моря. Морське повітря зумовлює в зимовий період досить високі температури і відносну вологість повітря. Зрідка зі сходу переносяться континентальні повітряні маси. Навесні та восени посилюється вплив прохолодних циклонів із Атлантики та Середземномор'я. Вторгнення холоду з півночі зумовлює заморозки, які часто завдають шкоду, особливо ранньому овочівництву і садівництву [2].

Річки належать до басейну Тиси (найбільша річка області), притоки Дунаю мають типовий гірський характер: русла мають значний ухил, швидку та бурхливу течію (до 3-5 м/с), незначну глибину (0,5-1,5 м). Влітку живлення рік відбувається в основному за рахунок дощів, навесні – снігове і дощове, восени – дощове і підземне. Ширина долини гірських річок залежить від рельєфу території. Питома водність на 1 людину у Закарпатті значно перевищує середні українські показники. Водночас, в області відчутна нестача води, особливо для забезпечення населення. Однією з причин цього є великий річний стік води, яка переважно транзитом скидається через територію області у р. Тиса й далі в р. Дунай [5].

Особливістю гірських річок є значна кількість твердого стоку, який транспортується по руслу річок у вигляді гальки та розмитої глини.

Озера, ставки, водосховища, яких в області 137, з них 32 – високогірні озера, не відіграють великої ролі в водному балансі області. Загальна площа дзеркала ставків і водоймищ – 1,5 тис. га. Більшість із них – це незначні за площею водного дзеркала озера (<1 га). Найбільшим в області є озеро Синевир (Морське око, площа 7 га), яке розташоване на висоті 989 м [2].

Серед цікавих озер назвемо озера з кришталево чистою водою вулканічного походження – Ворочівське (0,4 га), Синє (~2 га), Липовецьке (0,18 га), гірські екзотичні озера – Верхнє (0,24 га), Бребенескул (0,4 га), Несамовите (0,3 га), Брескул (0,1 га), Апшинець (1,2 га) та інші. Всі закарпатські гірські озера мають чисту, прозору воду, дуже екзотичні, оточені багатю рослинністю і мальовничими краєвидами. Це є унікальні екосистеми, котрі мають велике пізнавальне та рекреаційне значення [2].

Підземні прісні води, прогнозний запас яких у Закарпатській області складає 400 млн.куб.м, з них затверджені запаси – 124 млн. куб.м на рік. (близько 340 тис. м³ на добу), як найчистіші, мають важливе значення для питного водопостачання. Основний водоносний горизонт приурочений до Закарпатського внутрішнього прогину, до валунно-галечникових відкладів річок Тиса, Боржава, Латориця та Уж. Розвідані підземні води відносяться до умовно захищених (20% запасів) або зовсім не захищених від забруднення через поверхневі водоносні горизонти [6].

В області є мальовничі водоспади: Манявський у вузькій ущелині на р. Манява; Скакало в долині р. Синявки; Шипіт, однойменний з назвою річки, який падає з висоти 24 м двома потоками; в Міжгірському районі на потоці Пилипець – каскад водоспаду Шипот.

Різноманітний тваринний світ краю. В річках і озерах водяться цінні види риб – форель і харіус, які також розводяться у спеціальних рибних господарствах.

Ліси, які є найбільшим багатством краю, займають понад 50% території, різноманітні за породним складом. На низовині ростуть дубово-грабові ліси, у передгір'ях – дубові й дубово-букові, у горах на висоті 800-100 м над рівнем моря – букові, хвойні (ялиця біла, ялина) – на висоті 1300-1500 м. Довершують ландшафт субальпійські та альпійські луки – полонини [16].

Полонина – безліса ділянка верхнього поясу Українських Карпат, що використовується як пасовисько та для сінокоосу. Тягнуться на десятки кілометрів.

Питанню територіальної охорони цінних для науки й народного господарства заповідних об'єктів живої й неживої природи в області приділялась постійна увага, і тому справа організації мережі державного природно-заповідного фонду тут

поставлена порівняно добре. У Закарпатській області є такі заповідники: Угольський та Широколужанський заповідні масиви, Долина нарцисів, Карпатський біосферний, а також декілька запроектованих. Також на території краю є Національні природні парки: Ужанський, Синевир, Зачарований край, ландшафтні парки: Латорицький, Ужанський, Шаянський, Синевирський. Закарпаття багате на пам'ятки природи, резервати, заказники [8].

Чисельність населення станом на 1 січня 2017 року становила 1 258 777 осіб [1]. У її національному складі переважають українці (77,6%), які представлені етнічними групами лемків (на північному заході) і гуцулів (на сході). Тут мешкають також угорці (13%), росіяни (3%), румуни, словаки, німці, євреї, цигани та ін. [26]

Переважає більшість жителів області – 62,9% проживає в сільській місцевості. Чисельність населення одного села на Закарпатті в середньому становить 1,4 тисячі осіб (середній показник в Україні - 0,7 тис.). Найбільшим за чисельністю населення не тільки в області, а і в Україні є Тячівський район, на території якого проживає 13,7% мешканців краю. Найменший – Воловецький район, чисельність якого становить 2,1% загальнообласної. П'ята частина населення проживає в 192 населених пунктах області, які мають статус гірських. Найбільші міста: Ужгород (116 423), Мукачево (84 163), Хуст (28 438), Берегове (24 580).

Через своє географічне розташування Закарпаття як в минулому, так і в сучасній історії вважалося регіоном підвищеної міграційної активності. За січень поточного року із Закарпатської області за межі країни вибуло 80 міждержавних мігрантів. Центрами еміграції громадян області залишаються: Угорщина (88,8% всіх вибулих у далеке зарубіжжя), Чехія (5,0%), Німеччина (2,5%), Словаччина (1,3%). Еміграція в ці країни призводить як до кількісних, так і до якісних втрат населення, оскільки область залишають особи працездатного віку із високим професійним та творчим потенціалом [21].

Як і у всьому західному регіоні України в області на одну релігійну громаду доводиться біля тисячі мешканців, що свідчить про високу релігійність її жителів. Закарпаття є регіоном греко-католицької унії й католицької релігії. При

різноманітному етнічному складі віруючих тут представлені Українські Греко-католицькі, Римсько-католицькі, Закарпатська Реформаторська Церкви й ряд інших.

Серед громад православної церкви в регіоні представлена Українська Православна Церква Київського Патріархату й Московського Патріархату.

В галузі освіти функціонує 491 постійних дошкільних навчальних закладів. У них виховуються 34,6% від загального числа дітей дошкільного віку. З цілодобовим перебуванням дітей працює 16 дошкільних закладів, для дітей дошкільного віку, які потребують додаткового догляду та лікування, функціонують 4 санаторні заклади, для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування – 3 дитячі будинки, в тому числі 1 для дітей з вадами розумового розвитку. На сьогодні в області функціонує 741 загальноосвітня школа. Досить активно розвивається мережа гімназій, ліцеїв, колегіумів. Для дітей, які потребують соціальної допомоги і реабілітації, працює 21 інтернатний навчально-виховний заклад, у тому числі 11 загальноосвітніх, інші – спеціальні [7].

В області проводиться робота з метою задоволення освітніх потреб національних меншин. Навчання в школах здійснюється 5 мовами (українською, російською, угорською, румунською, словацькою).

Господарство Закарпаття головним чином зосереджене у виробничій сфері, особливо розвинене на Закарпатті сільське господарство.

В області вирощують кормові культури, виноград, картоплю, льон, жито, овес, кукурудзу, соняшник, тютюн, ранні овочі, кормовий буряк, фрукти, а в тваринницьких господарствах вирощуються вівці (полонинське вівчарство), свині, корови (молочно-м'ясне скотарство), кури, бджоли (карпатська порода). А почати слід, звичайно ж, з того, ніж відвіку славилася наша батьківщина – з виноградарства.

Сучасними районами найбільшого розповсюдження промислового виноробства на Закарпатті є Ужгородський, Мукачевський, Береговський, Іршавський, Виноградівський.

Характерною особливістю аграрного сектора регіону є висока питома вага підсобного господарства в загальному об'ємі продукції рослинництва і тваринництва. Рівнинні райони спеціалізуються на м'ясо-молочному тваринництві,

свиноводстві, птахівництві, обробітку зерна, картоплі, овочів і цукрового буряка, передгірні – на м'ясо-молочному скотарстві, льонарстві, обробітку зерна і картоплі, гірські – на м'ясо-молочному скотарстві і вівчарстві.

За останні 5 років низька врожайність деяких сільськогосподарських культур привела до зниження їх середньорічного виробництва. Залишається низькою ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в суспільному секторі в порівнянні з індивідуальним. Скорочується і виробництво тваринницької продукції.

Але за останні роки в господарстві області відбулися серйозні структурні зміни, які виражаються в збільшенні питомої ваги лісової, деревообробної, целюлозно-паперової й харчової промисловості. Лісова, деревообробна й целюлозно-паперова промисловість виготовляють заготовки з деревини, пиломатеріали, картон. Машинобудування й металообробка представлені виробництвом верстатів, гідравлічних пресів, виробів радіоелектронної промисловості. Легка промисловість спеціалізується на випуску швейних і трикотажних виробів, шкіряного взуття. Основну частку промислового виробництва Закарпатської області забезпечує харчова промисловість. Також в області видобувають золото (Мужіївське родовище), цирконієві, ртутні та свинцеві руди, доломіти [20].

Територією області проходять 2 автодороги державного значення, зокрема магістральна Київ – Чоп довжиною 132,9 км і регіональна Мукачево – Рогатин довжиною 207,5 км, та міжнародний транспортний коридор №5 (Критський) – Лісабон-Трієст-Любляна-Будапешт-Київ-Волгоград.

Залізничні колії на території області мають протяжність 1476 км. Із них 785 км - головні, з яких половина електрифіковані. Через залізничні вузли Чоп, Мукачеве, Батьово, Ужгород проходять основні внутрішні залізничні лінії Чоп - Ужгород - Ужок - Львів, Чоп - Солотвино, здійснюється залізничне сполучення з Угорщиною, Словаччиною, Румунією та трьома виходами через Карпатський перевал з містами Львів, Київ, Харків, Чернівці, Сімферополь та іншими. На території області в галузі залізничного транспорту працюють 27 державних підрозділів Львівської залізниці. Залізничним транспортом області, який забезпечує внутрішні та зовнішні

транспортно-економічні зв'язки, виконується 83,9% загальнообласного обсягу вантажних та 28,3% – пасажирських перевезень [9].

В області діє 17 контрольних-пропускних пунктів та пунктів спрощеного переходу через державний кордон, в тому числі 8- автомобільних пунктів, 6 - для залізничного транспорту, 1 – у міжнародному аеропорті «Ужгород».

Авіаперевезення в області здійснюються ЗОКП «Міжнародний аеропорт «Ужгород». Цивільний аеропорт має пропускну здатність – 1500 пасажирів на добу. З нього регулярно виконуються рейси на Київ, Будапешт та інші напрямки. У м. Мукачево розташований недіючий колишній військовий аеродром, який успішно може бути використаний для цивільних цілей [9].

1.2. Особливості туристичних ресурсів Закарпатської області

Закарпаття має чудові природні умови та ресурси для розвитку туризму. Близько 80% території краю займають гори, утворюючи з південного заходу на південний схід Вододільний хребет, Горгани, Свидовець, Чорногору, Полонинський хребет, Рахівський масив, Вулканічні Карпати. В області є 137 природних озер, в основному льодовикового та загатного походження, найбільше з них — Синевир, має високий природно-рекреаційний і курортний потенціали. Мінеральні води області мають чудові смакові якості і споживаються як лікувально-столові в санаторно-курортних закладах. Закарпаття відоме як один із найпопулярніших куточків лікування і оздоровлення. До найвідоміших мінеральних вод Закарпаття належать: Шаянська, Драгівська, Поляна-Купіль, Свалявська, Лужанська, Поляна квасова, Плосківська.

Загальний дебіт мінеральних вод Закарпаття складає не менше половини запасів всього Карпатського регіону України. Тобто, мінеральних вод в Закарпатті не менше, ніж у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях разом. В області є майже всі найвідоміші мінеральні води: гідрокарбонатні натрієві, хлоридно-гідрокарбонатні, гідрокарбонатно-сульфатні, кальцієво-магнієві, сульфатні, мишяковисті, кремнієві. Вони є основним бальнеологічним ресурсом Закарпаття. За відомими аналогами в області маємо 4 родовища типу Єсентукі, 3

родовища типу Боржомі і 3 родовища типу Арзні. Окрім цього в області є унікальні мінеральні води, які не мають аналогів, наприклад Кельчинська, Сойминська, Поляно-Квасівська та інші [17].

Мало хто знає, що в Солотвино є дивні солоні озера, що дуже сприятливо впливають на шкіру людини, а бруд по своїх лікувальних властивостях не поступається бруду Мертвого моря. Вода в озері в кілька разів солоніше морської води. Концентрація солі близько 200 г/л. У цьому можна переконатися, вийшовши з води і постоявши на сонці 5 хвилин - на шкірі почне кристалізуватися сіль і з'являться маленькі крупинки. Щільність води настільки велика, що людину просто виштовхує на поверхню. Вода в озері дуже тепла – 25-27 градусів. Води озера допомагають вилікувати захворювання опорно-рухового апарату, переломи кісток, радикуліт, псоріаз і інші [27].

Санаторії спеціалізовані для лікування хворих з хронічними захворюваннями органів травлення. В офіційному переліку захворювань вказано, що приймаються хворі поза фазою загострення. У «Сонячному Закарпатті» та в «Полянні» без застосування медикаментів ефективно лікуються хворі на виразкову хворобу шлунку, дванадцятипалої кишки, ерозивні гастрити (дуоденіти) при наявності виразок, ерозій, якщо відсутні виразний больовий синдром і ускладнення, що вимагають хірургічного втручання.

Основні витяги курорту Драгобрат розташовані на схилах гори Стіг, бугельні, довжиною біля 1000 м. Окрім цього є ще кілька коротких, гачкових, але у багатосніжні зими їх часто засипає снігом. Бугельні витяги розташовані зліва і по центру майже плоского безлісного схилу і закінчуються за 500 м до вершини г. Стіг.

Також є курорти Воловець, Подобовець та Пилипець, які приваблюють любителів гірськолижного спорту та сноуборду зручними трасами, м'яким кліматом. Загалом в області налічується 19 санаторіїв та пансіонатів з лікуванням (у них налічується 3,9 тис. ліжок), 7 санаторіїв та профілакторіїв (0,4 тис місць), 35 баз та інших закладів відпочинку (місць - 2,2 тис), 557 дитячих оздоровчих таборів (6,1 тис місць) [15].

У Закарпатті зосереджено 5,2% об'ємного і 5,1% вартісного потенціалу природних ресурсів рекреації України.

У Закарпатській області безліч видів та місць відпочинку. До послуг шанувальників відпочинку в домашній атмосфері сільській зеленій туризм. Туристи матимуть можливість покуштувати страви домашнього приготування національної кухні з екологічно чистих продуктів, ознайомитись з народними традиціями, ремеслами та побутом горян. На трасах туристичних маршрутів є відведені місця дня наметових містечок з відповідним благоустроєм.

Закарпатській області на державному обліку перебуває 152 пам'ятки архітектури.

В передмісті Ужгорода Горяни зберігся найдавніший на Закарпатті храм - ротонда, який датується XII-XIII ст. і відомий під назвою костюлу Св. Анни або церкви Св. Миколая. Значну історико-художню цінність мають фрески XIV ст. в інтер'єрі ротонди.

Ужгород відомий з X ст. Міський замок споруджений у XVI ст., а в XVII добудований. Його внутрішній дворик оточений триповерховими житловими приміщеннями з чотирма кутовими баштами.

В Ужгородському замку з 1947 р. відкритий Закарпатський краєзнавчий музей, колекція якого налічує понад 80 тис. експонатів. На території Закарпаття нараховується 12 замків, історія збудування яких окреслена періодом з X по XVI століття.

В області діють 3 музеї з 6 філіалами і відділами. Закарпатський музей народної архітектури і побуту відкрито в Ужгороді у 1970 р. на схилах Замкової гори. В ньому представлені споруди всіх районів області, характерні для українських, румунських і угорських поселень Закарпаття. Будівлі побутового і господарського призначення з хатнім начинням, предметами повсякденного вжитку, знаряддями праці репрезентують матеріальну і духовну культуру населення Закарпаття на історичному відрізку від XVII ст. по 40-і рр. XX ст.

РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА ЗАМКІВ ЗАКАРПАТТЯ ЯК ТУРИСТИЧНОГО ОБ'ЄКТУ ОБЛАСТІ

2.1. Особливості замків, які є спорудами місцевого значення

Ужгородський замок. Найціннішим експонатом Закарпатського краєзнавчого музею, безумовно, є Ужгородський замок XV-XVIII ст., найдавніша і найцінніша історико-архітектурна споруда Ужгорода. В угорських літописах XIII ст. можна зустріти згадки про колишнє існування укріплення Гунг у той час, коли угорці наприкінці IX ст. переходили через просторі Карпатські перевали у Тисо-Дунайську низовину. У тих же літописах можна знайти відомості про слов'янського князя на ім'я Лаборець. Військо його дружини було розбите угорцями, а самого князя було знищено в східній Словаччині на берегах річки, яка згодом отримала назву Лаборець. У річку Лаборець впадає Уж. Наприкінці XIII – на початку XIV століття замок в Ужгороді значно укріплюється, покладено початок будівництва кам'яної фортеці. Зараз на подвір'ї Ужгородського замку можемо побачити фундамент церкви яку, можливо, було збудовано саме тоді. Принаймні документ, датований 1284 роком, згадує нам сьогодні ім'я священника цього храму Штефана. Пізніше, у 1646 році в церкві було прийнято Ужгородську унію, а в 1996 р. замок святкував урочисті торжества з нагоди ювілею унії [10].

За весь час свого існування фортеця зазнавала численних перебудов. У 1653 році були зміцнені зовнішні оборонні стіни, в 1658 в'їзд у фортецю. Цей факт підтверджує напис над вхідною аркою «A.D. 1658» [10]. Можливо, тоді на лівій стороні входу було споруджено відкритий камін, який допомагав варті зігріватись; із правого боку, біля основи внутрішньої арки, є великий камінь з висіченою у ньому заглибиною, в якій гасили смолоскипи. Набагато раніше, ще в 1598 році, збудували вхід у головний корпус і головну замкову будівлю – палац. Одну з перебудов було завершено 1598 року, про що свідчить дата над в'їзною брамою корпусу. У верхній частині, над датою, зображено чотирьох шпаків – родовий герб Другетів. Збоку від герба та у підвальному ярусі можна побачити бійниці.

Наприкінці XVI століття замок нарешті набрав сучасних обрисів. З трьох сторін замок оточений сухим скельним ровом, шириною 15-20 метрів та глибиною 5-10 метрів, захищеними крутими скелями з північного сходу. Гарнізон займає площу 2,5 гектара. Фактично, палац стоїть на крутому північному схилі Замкової гори. Це величезний двоповерховий будинок, виконаний у стилі ренесансу. Його форма повторяє вигляд фортеці. Якщо ворог потрапляє до кріпосних стін, замок може обороняти себе самостійно. Подібно до зовнішніх підкріплень, його також огортали з трьох боків рови, через які зі сходу перекинуто міст. Спочатку він був підвісний, а в наш час був побудований звичайний опорний дерев'яний міст [10].

Зовні Ужгородський замок нагадує потужну трапецієподібну оборонну споруда з бастіонами в кожному куточку, які висунуті трохи до рову та поєднані фортечною стіною. На кутових баштах було встановлено артилерію, що тримала під обстрілом усі підступи до замку. П'ятий бастіон, що має кілевидну форму, розташований на півночі замку. До нашого часу збереглися сліди ще одної брами, що вела до замку. Вона з'єднувала замок із зовнішнім, так званим «гусарським» замком, побудованим із дерева. Ужгородський замок має внутрішній дворик розмірами 25 на 25 м, де розміщений колодязь, який постачав гарнізон водою. Він нахилиється вниз на глибину понад 40 метрів, із яких 17 складає водяний стовбур. У підвалі є просторі підвали-каземати, які грали роль приміщень під склад. Праве крило замку – в'язниця з камерою для катувань. Зі сходу до замку прилягає флігель. Спочатку він був побудований як одноповерхова будівля, пізніше добудували другий поверх. Житлову надбудову зроблено ще у південно-східному крилі. У південно-західному кутку подвір'я вціліла господарська споруда – конюшня.

Цей палац містить більше 40 приміщень. Так званий рицарський зал – найбільший у замку – розташований на другому поверсі і був перетворений у внутрішню церкву(каплицю). 1857 р. вона була розписана Фердинандом Видра. Приблизно в той же час сусідні кімнати прикрашені ліпкою, картини, пелюстками сусального золота. Зараз ці декорації частково відновлено [12].

Наприкінці XVII ст. Ужгород, завдяки новому володарю міста графу Берчені, став важливим культурним, соціальним та політичним центром. У ці роки замок

зазнав найбільшого розквіту та піднесення. Багаті та впливові європейські лідери, які вирішують важливі національні питання, насолоджуються неповторними творами мистецтва: 136 картин, 600 акварелей, сім гобеленів тільки в кабінеті Берчені. При графському дворі працював театр зі власною театральною трупю. Поважних гостей розважав придворний ансамбль, а придворний художник виконував на замовлення портрети вельмож. Ландшафт поза замковими стінами містив у собі приголомшливі парки, витончені і красиві статуї та казкові фонтани.

З 1946 року в замку знаходиться Закарпатський краєзнавчий музей, а поряд – один з перших в Україні музеїв під відкритим небом (скансен). Тут зібрані старовинні селянські хати з різних куточків області, млин, кузня, пасіка, а також дерев'яний храм 1777 р.[12]

Мукачівський замок. Середньовічний замок Паланок з його гострими башточками є ключовим видом стародавнього Мукачева. Щорічно сюди приходять понад сотні тисяч мандрівників з усього світу, щоб побачити цей унікальний зразок фортифікаційної архітектури, який визнаний одним із найцікавіших і найкраще збережених оборонних комплексів в Україні. Замок розташований на горі, що має вулканічне походження. Висота гори сягає 68 метрів. Розміри давньої споруди також вражають: довжина – 248 метрів, висота – понад 100 метрів, а загальна площа архітектурної пам'ятки становить 13 930 м² [13]. Споруді притаманні кращі традиції середньовічної оборонної архітектури.

Більшість наших предків оселялися навколо оборонних споруд. Коли замок тільки почали будувати, багато мешканців регіону жертвували своїм здоров'ям, а в окремих випадках навіть й життям, поки звели таку високу гору. Оскільки замок побудований попри людські муки, його й прилеглу місцевість назвали «Мукачево». Історики не можуть визначити точну дату заснування замку, але прийшли до спільної думки, що замок таки було зведено в XI столітті. Постає питання: де взялась назва «Паланок»? Звернувшись до етимології слова, можна розшифрувати це як «частокіл». Це дубовий частокіл оточував рів навколо замку. Звідси і пішла назва [13].

Замок Паланок став каменем наприкінці XIV століття під володінням князя Поділля Федора Корятовича, який значно перебудував та оновив оборонний комплекс. Будували нові стіни, вирили глибокі канали, збудовано додаткові вежі та побудовані житлові будинки. Пізніші з них були пов'язані з довгими вузькими проходами, один з яких був названий пасткою, або коридором смерті. Якщо ворог пробив у місто і ввійшов у цей прохід, вхід і вихід були заблоковані металевими воротами, а кип'ячена вода і гарячий пік виливали над уловленого ворога через отвори на стелі [36].

З XVI століття Австрія та Трансільванія постійно боролися за Паланок, і завдяки цьому вона часто змінювала своїх власників. У 1633 році він перейшов до трансільванського князя Діерда Ракоція, який перетворив Мукачівську фортецю в центрі свого князівства. Під його управління захисні споруди активно відновлювалися і відновлювалися. Старий або Верхній замок був реконструйований, а ще два замків – Середній і Нижній – були побудовані поруч з ним [36].

Після смерті князя його вдова Софія Баторі прийняла владу. Під її правилом були побудовані дві оборонні тераси та зовнішнє оборонне кільце. До речі, принцеса була однією з найяскравіших правителів Паланок і стала славетною її надзвичайною жорстокістю. Вона, як кажуть, п'є людську кров і купається в ньому, щоб знайти вічну молодість.

Історія Мукачівського замку пов'язана з назвою ще однієї жінки – невістки Софії Баторії Ілони Зріні. На відміну від своєї свекрухи, вона прославилася надзвичайною мужністю, яку вона показала під час відбиття нападу австрійських військ на замок. Облога тривала два з половиною роки, Ілона Зріні керувала фортифікаційним гарнізоном весь час. Але замок був окупований ворогом: австрійці обдурили Ілону Зріні під час підписання капітуляції [36].

До кінця XVIII ст. Паланок замок втратив свій стратегічний зміст. Незабаром тут була відкрита політична в'язниця австрійської монархії. Це існувало дещо довше, ніж сто років, а потім замок довгий час був залишений.

Із 1989 року приміщення замку зайнято Мукачевським історичним музеєм, де показано понад десять цікавих експозицій. Тут же розташована картинна галерея з

кращими полотнами західноукраїнських живописців та стародавніх ікон. Деякі зали Паланок розміщуються на виставці «Дерев'яні церкви Закарпаття» та художньому салоні, де можна придбати картини та сувеніри місцевих художників. Також на території фортеці є затишні кав'ярні, де приємно пити чашку ароматної кави та помилуватися краєвидами замку [13].

15 квітня 2009 р. Верховна Рада України прийняла Постанову №1273 про те, що з метою збереження замку «Паланок» в Мукачеве Кабінет Міністрів України повинен створити державний історико-архітектурний заповідник «Замок Паланок» і віднести його до сфери управління Міністерства культури і туризму [1].

Чинадіївський замок. Старовинний замок «Сент-Міклош» став свідком однієї з найбільш драматичних історій кохання в Європі. Сьогодні у приміщенні проходять не тільки екскурсії, а й правляться шлюбні церемонії.

Будівництво фортеці розпочалося з рішення Перенї, але його завершення вже було за іншим власником. Читач класичних англійських романів може подумати, що замок став сімейним гніздом, у якому протягом століть жила одна династія. Але це не є так. Упродовж віків «Сент-Міклош» постійно змінює свого господаря – якщо земля, на якій він стоїть, має нового володаря, то й замок переходить в інші руки. Угорська аристократія довгий час панувала у фортеці, то її доля тісно переплетена із замком «Паланок» [29].

Замок вперше згадується в 1450 році: барон Імре Перені отримав дозвіл на будівництво фортеці поблизу маршруту Хуст–Ужгород для захисту мандрівників. Недобудовану будівлю придбав князь Міхай Телегді: він побудував палац і жив там; його сім'я похована в підземеллях церкви Святого Миколая. У XVII столітті доля Сент-Міклош була пов'язана з династією Ракоці: у 1600-х роках він був власністю Трансільванія губернатора Френсіса I Ракоці. Тоді палац належав його дружині Ілоні Зріні, потім їхньому сину Франциску II Ракоці, національному герою Угорщини. У 1729 р. особняк перейшов до власників мукачевського панування, шляхетної родини Шенборнів, які володіли ним більше двох століть [37].

Під час реставрації 1939 року в стінах замку виявлені замуrowані людські кістки. Хто склав свої кістки під час будівництва форту, невідомо. Історики

вважають, що скелет є даниною середньовічної традиції. Вважається, що замурована людина в стінах замку наділяла будівлю магічними можливостями, підвищувала її оборонні можливості. Незабаром після реставрації німці перетворили колишній Лютезький замок у в'язницю, а пізніше радянська влада взяла приміщення під сільраду [37].

У «Сент-Міклош» діє туристичний інформаційний центр, який пропонує безкоштовну корисну інформацію, а саме: що можна побачити цікавого в регіоні, як дістатися до визначних пам'яток, де спробувати найсмачніші місцеві страви [29]. Тут ви можете побувати на культурних заходах та відвідати захоплюючі туристичні маршрути. Персонал допоможе знайти та забронювати номер у готелі або гостинному дворі. Крім того, у «Сент-Міклош» вам можуть запропонувати гіда на пішохідні або автобусні тури, найняти перекладачів. Звернувшись до працівників замку, ви можете замовити загальну екскурсію замками Закарпаття, і ви побачите не тільки «Сент-Міклош», а й «Паланок», а також романтичний палац роду Шенборнів.

2.2. Особливості неповноцінних замків або їх руїн

Невицький замок. Руїни величного замку розташовані між селами Кам'яниця та Невицьке, поблизу хвиль річки Уж. Навіть на дорозі можна побачити сірі стіни та страшні вежі Невицького замку. Історія цієї домашньої бази складається з далекого XII століття, коли угорці звернули свою увагу на північний схід і вирішили зблизитися з Галичиною та київським князем, через це почали з'являтися нові шляхи, а з ними – й нові фортеці [29]. Тоді на місці теперішніх руїн створили городище з ровами і земляними стінами.

Але незабаром виявилось, що подолання Верецького перевалу під силу не тільки слов'янам – крізь Закарпаття пройшла хвиля монгольських вторгнень, які знищили вщент Невицьке укріплення. Угорці відновили твердиню, трансільванці її розбудували, додали до споруди колодязь. Угорське королівство бореться зі сварками – і Невицький замок стає їх центром, хоча не відразу. Поки пан Омодей був живий – було спокійно, він був прихильником королівської влади. Проте

повстанці вбили Омодея, спалахнула запекла боротьба проти короля Карла Роберта Анжу. Королівські війська взяли фортецю штурмом у XIV столітті [29].

Карл Роберт Анжу передав фортецю своїм фаворитам – князям Дугетам. Угорці володіли замком до самого його занепаду, вони перебудували укріплення та зміцнили стіни замку. Щоб не боятись гармат, було збудовано додаткову башту яка дивилась на південь. Тепер за стінами цитаделі могло сховатись більше півтори тисячі мешканців навколишніх сіл. Однак ця фортеця не виявилась непохитна, тому в кінцевому рахунку її зруйнувала сила Дьордя II Ракоці.

Укріплення довгий час залишалися покинутими. Руйнація будівлі продовжувалась, одна з башт впала, але нарешті почалась реконструкція колишньої фортеці. Ті, хто сьогодні хоче роздивитись замок, можуть відвідати його безкоштовно. Поряд з будівлею знаходиться «Сад Вагнера», споруджений ще в XIX столітті [29]. Там відвідувачів вражає чудовий фонтан, який не замерзає навіть взимку. З 2006 року в замку проводяться весільні церемонії, відтворюючи давні традиції сватання.

Середнянський замок. Середнянський замок, мабуть, не є настільки цікавим в плані мальовничості руїн, як в тому, що він є єдиним замком тамплієрів на території сучасної України. І це була їхня найсхідніша оборонна споруда на території Європи.

У свій час тамплієри займалися не тільки місіонерською діяльністю та військовим ремеслом, а й були вправними фінансистами. У середньовічних легендах розповідається про їхні багатства, а кредити у них брали навіть королі. Ця могутня команда мала маєтки не тільки в Європі, а й за її межами. Тому не дивно, що тамплієри з'явилися на Закарпатті під контролем Угорського католицького королівства.

Як вже встановлено дослідниками, на цих землях тамплієри мали право торгувати солотвинською сіллю. У свою чергу, соляний шлях в Європу проходив через Закарпаття. Тамплієри утворили кілька укріплень, аби захищати і контролювати соляний шлях. Вони використовували їх як митні пости. Один з таких укріплень-замків зберігся саме в Середньому. Він був побудований в 1146 році з ініціативи Фруа де Барманьє. По скасуванню ордену тамплієрів у 1312 році,

Середнянський замок перейшов до Ордену Святого Павла. Але не надовго. Цей орден вступив у міжусобні війни за угорську корону та програв. Землі в цих монахів були конфісковані та передані Другетам, Дебреценам, Дожам та іншим заможним родам., які були лояльні до корони Карла I Роберта. Це викликало всілякі конфлікти між аристократичними сім'ями та продовжувало міжусобиці за землі. У XIV–XV ст. за Середнянській замок велася, в якій перемогу над князівством Другетів здобув рід Палочі. У 1526 р. помирає останній представник роду Палочі по чоловічій лінії. Це сталося в бою під Могачем, де був убитий король Угорщини Лайош II, а угорська армія зазнала повної поразки від турків [25].

Після цього рід Добо успадковує разом із замком село Середнє. Вони зміцнюють замок, сприяють розвитку виноградарства та виноробства у регіоні. Тоді ж син Іштвана Добо та його товариші, скориставшись силою полонених турків, розширюють і поглиблюють винні підвали. Їх довжина досягає 4 км.

У XVII-XVIII ст. у Середнянському замку часто мінялись господарі, що було наслідком війн на цих територіях. За цей час ніхто не звертав уваги на замок і він почав руйнуватися.

Замок зазнав остаточного удару під час антигабсбургського повстання під проводом Ференца II Ракоці в 1703-1711 рр. Тоді повстанці програли, землі разом із замком відійшли у володіння до барона Перені та графа Баркоці. Вони вирішили не вкладати гроші на реставрацію фортеці, до того ж все село було практично знищене війною. З роками про башту-донжон забули. Реконструкція у цій середньовічній архітектурній пам'ятці відбулася в 1972 році [25].

Середнянський замок на Закарпатті вважається єдиним укріпленням, в якому риси романського стилю залишається незакінченим. Праобразом цієї твердині були давньоримські прикордонні сторожові вежі на Дунаї та Рейні. Взагалі, такі як Середнянський замок, мали оглядову функцію та не були призначені для тривалого проживання в ньому. Проте, якщо це необхідно, фортеця могла виявитися міцною обороною, з її верху добре можна було оглянути всю місцевість, можна було вести круговий обстріл [24].

Взагалі, Середньянський замок є одним із основних визначних пам'яток Закарпаття. На жаль, він є досить у занедбаному стані. Цікаво факт, що існують легенди про підземні ходи, що зв'язують цю фортецю з іншими аж до Ужгорода.

Квасівський замок. Квасівський замок – типовий лицарський замок. Фортеця контролювала сухопутний «соляний» шлях і вихід із Боржавської долини.

В одному з листів було зазначено, що земля біля села Квасово належить братові угорського короля. Тоді Квасівський замок, можливо, ще не існував. З початку XI століття Угорське Королівство включало Карпатські гори в південно-західній їх частині, а також починають будувати форпости на території нової королівської сім'ї.

Замок у Квасово був зведений у східному масиві села. Як фортифікаційний майданчик, було обрано невелику скелю, розташовану в 100 метрах від берега річки Боржава (притока Тиси). Над річкою скеля піднімається на висоту близько 15 метрів. Пагорби на північному та північно-східному схилах були досить круті, а на південному і південно-західному – пологі. Західна частина замку підкріплена штучними ровами (глибиною близько 4 метрів).

Достеменно невідомо, коли було завершено будівництво першого оборонного укріплення у Квасово, але на підставі письмового аналізу замкових руїн деякі дослідники посилаються на XII-XIII століття. Тому Квасівський замок не тільки отримав статус найбільш раннього фортифікаційного об'єкту на Закарпатті, але й в Україні. Однак, виходячи з розкопок, проведених у 2009 році в замку, було зроблено несподіваний висновок, який полягає в тому, що у XVI ст. могли бути перші оборонні укріплення у Квасово. Тому на рахунок цього точаться суперечки.

У XVI столітті власник замку Павло Мотузної неодноразово грабував місцевих селян і феодалів. У результаті угорський сейм у 1565 році вирішив зруйнувати замок і вилучити майно власника. Взимку австрійське військо оточило і штурмувало замок. Але виявилося, що власник фортеці та його війська втекли раніше. Споруда була обкрадений і спалений, після чого більше не відновлювалась [33].

В рамках програми Інституту карпатознавства Ужгородського Національного Університету з вивчення замків Закарпаття було проведено археологічне

дослідження для вивчення залишків Квасівського замку. Розкопки повинні були розкрити хронологію замку та надати інформацію про період його будівництва.

Під час розкопок також було виявлено 243 зразка кісток. Виходячи з знайденого кісткового матеріалу, робиться висновок, що основними мешканцями замку є худоба (свині, велика рогата худоба, птиця) та риба. Не було виявлено кісток диких видів тварин, тому важко сказати, яке місце в житті замку займало полювання [33].

На основі даних матеріалів розкопок зробили висновок, що замок у Квасово був зведено в XVI столітті. Цей висновок піддає сумніву ту думку, що замок, як згадувалося раніше, було збудовано у XII-XIII століттях [33].

Сьогодні замість замку стоять лише його руїни. Стовпи, які колись оточували його територію, місцями зруйновані аж до рівня замкового двору. Оскільки замкове подвір'я піднімається щодо навколишньої території, розмір збережених руїн залежить від того, де оглядається замок: зсередини чи ззовні. Тому з боку внутрішнього двору максимальна висота фрагментів стіни становить 3-3,5 м, а ззовні ви можете побачити масивні, удвічі вищі стіни. Кругова башта замку була сильно пошкоджена, а стіни іноді були зруйновані до рівня фундаменту. Не видно слідів від внутрішніх будівель замку. З іншого боку схили замку або вже забудовані присадибними ділянками, або поросли деревами і чагарниками. Тому зовнішній огляд замку дається з труднощами. У замку терміново треба створити буфер, звільнений від будь-яких забудов та кущів.

Королівський (Королевський) замок Нялаб. По лівий берег річки Тиси засновано поселення, яке у майбутньому буде називатися Кіральхаза. Як місце для спорудження укріплень вибирається скелястий пагорб, що піднімається вгору по долині річки, недалеко від її русла. Сьогодні це північно-західна околиця села Королеве. Пагорб має видовжену овальну форму. Його висота над околицями становить до 50 м. Поверхня вершини пагорба має довжину, що перевищує 200 м. Коли поверхня пагорба починали пристосовувати до будівництва оборонних споруд, ділянку порізали двома поперечними ровами, внаслідок чого утворилися дві тераси (північна та південна), на які формувалося зміцнення замку.

Вважається, що до прибуття угорців на ці землі, на території замкового пагорбу було поселення. Серед місцевого населення «курганом» називали північно-східний край Королево. Більше детальної інформації про історію цього укріпленого поселення ще не знайдено.

На початку X століття Закарпаття поступово опиняється під владою угорської корони.

Ліси навколо селища, наповненого різними видами диких тварин, привернули до себе увагу угорського короля Іштвана V (1239-1272), який часто приїжджав у ці краї на полювання. За командою короля на вершині пагорба було збудовано дерев'яний мисливський будиночок. Королівський дім (*domus regalis*) став назвою для поселення, яке з того часу і протягом багатьох віків називали «Кіральхаза». Це в перекладі з угорської мови означає «Будинок короля» [14].

У другій половині XIII ст. королем стає Ласло IV, син Іштвана V. Поступово він зміцнює будиночок, перетворюючи його на замок.

У документах, датованих 1279 роком, знайдено першу письмову згадку замку як сторожового укріплення, який допомагає у захисті торгових шляхів, що йдуть з Мараморошської долини. Тоді ж для угорської корони важливе значення мали соляні копальні Закарпаття, звідки видобули сіль, яка була в середні віки на вагу золота, переправляли по Тисі в центр Угорщини. Копальні Марамороша приносили високий дохід королівству, через те для безпеки вздовж Тиси у таких районах будували фортифікаційні укріплення: Вишкове, Хуст, Виноградів і Нялаб [33].

З цього періоду в різних джерелах замок все частіше зустрічається під назвою «Нялаб». Немає точного твердження щодо походження назви, існує лише кілька припущень. Однією з найпопулярніших є історія лицаря-розбійника на ім'я Нялаб, який, як кажуть, на деякий час захопив Королівський замок і вдавався ним до володінь. Згідно іншій версії, назва замку походить від торговельного податку, що стягувався з купців. Купці платили за проїзд так званими «пучками», що в угорській мові звучало як «nyaláb» [14].

У 1312 році Виноградівський замок (на той час Севлюшський) перетворився в один з центральних кордонів. Коли в тому ж році проти короля виступили феодалі і

були ним переможені, а коаліцію було знищено, король почав карати своїх непокірних вассалів. Тоді ж, у 1312 році королівська армія штурмувала і захопила замок у селі Севлюш, який, імовірно, і міг бути зруйнований. У той час Беке Баршев кинувся на схованку до замку Нялаб. Зруйнувавши Севлюшський замок, королівські війська наступали на Кіральхазе і обложили Нялаб. Можливо, замок був дуже добре укріплений і непідступний, тому що облога на деякий час затрималась. Військові операції призвели до знищення деяких замкових будівель. У результаті Нялаб було захоплено [33].

Невдовзі після захоплення замку король наказав відновити його зруйновані частини. Ймовірно, під час ремонту замок модернізували.

Король Сигізмунд I Люксембург передає замок «Нялаб» у володіння волоському воєводі Дрази. Новий власник замку був дуже впливовою і багатую людиною. Ходили легенди, що він позичав гроші самому Сигізмунду. Можливо, що залежність від боргів спонукала короля віддати Королівський замок воєводі, як своєрідна розплата за борги. Драга зміцнив систему укріплень замку. Воєводський рід мав замок під владою майже 27 років [33].

Пізніше Нялаб опинився у володінні багатого магната Перені, дісталися йому і прилеглі до замку села. Драга і його рід не погодилися з цим, адже це було проти його волі. Вони почали вести судову боротьбу проти баронського роду Перені, який тривав майже століття, але повернути замок нащадки волоського воєводи так і не змогли. Іноді навіть виникали військові конфлікти. Історією не доведено, що рід Драги намагався силою відбити Нялаб у Перені, але доведено, що їхні війська напали на Виноградівський замок. В даному випадку магнати Перені надалі зміцнюють замок і контролюють ситуацію за допомогою королівських військ. Замок поступово перетворився на головну резиденцію роду Перені. Це стало наслідком того, що замок перестають розглядати як міцну оборонну споруду навколишньої місцевості.

Заключний етап історії замку пов'язаний з подіями, що відбулися в 1660-х роках після повстання Веселень Ференц. У ньому активно брали участь кілька благородних родин з округу Угоча. Імператор Леопольд I (1655-1687) втратив

довіру до шляхти північно-східної Угорщини. Він відправив гарнізон під командуванням Бейдербурзького Мейера Конрада до Королево і наказав знищити укріплення. Перені спробував зберегти замок і делегував графа депутата Хартані Яноша імператору, але його зусилля виявилися марними. Стовпи Нялабу були знесені наприкінці 1671 – початку 1672 року і не були відновлені.

Незважаючи на складну історію замку, на місці та його околицях в минулому відбулися лише нерегулярні та незначні археологічні дослідження. Зокрема, в ХІХ столітті Угорський національний музей (Будапешт) отримав знахідки з Корольова (1859 та 1881 рр.). Це були різні ювелірні вироби, у тому числі позолочене мідне кільце та гілка з квітами з дорогоцінних каменів і подвійний мідний хрест латоринського типу. Серед знахідок були також три гробниці з головою зірки, покриті срібною фольгою. Очевидно, що ці предмети походять від каплиці, де ховали багатих людей [34].

За сто років, у 80-х роках минулого століття, палеолітна експедиція Музею природи (м. Київ) провела незначні дослідження поблизу центральної частини укріплень. Дослідники зібрали пізні середньовічні знахідки, включаючи фрагмент угорської монети короля Матіаса Корвіна.

У 2007 році експедиції Ужгородського національного університету почали вивчати в Корольово замок Нялаб. Протягом 2007, 2011-2014 рр. У різних частинах пам'ятника на площі 140 м² було створено п'ять тестових ям та три майданчики для виїмки. Глибина культурного шару коливалася в межах 1,5-5,7 м. Було досліджено три житлових приміщення з плитами та значний набір матеріалів під час роботи, зокрема: тисячі фрагментів керамічної посуду, в тому числі імпорتنі, плитка, шкіра, кістки, скло та металеві вироби (предмети побуту, майстерні інструменти, фрагменти одягу, прикраси, медальйон, жетони, текстильні пломби, монети та зброю) [34].

Пагорби, на яких колись були зміцнення замку, сьогодні не забудовані. Лінії цих терас добре збереглися, то це можна використати для реконструкції конфігурації укріплень пагорба. Більшість оборонних споруд замку раніше були зруйновані та розібрані. Лише кілька замкових укріплень збереглися. Велика

частина основи замку щільно покриті кущами та чагарниками, які не лише ховають від людського ока вцілілі фрагменти споруди, але також завершують руйнацію елементів, що вижили [34].

На північній терасі ви можете побачити руїни валів, деякі зруйновані на рівні фундаменту, а в окремих місцях піднімаються на значну висоту. Південно-західний кут укріплення зберігся найкраще, що піднявся до 9 метрів сьогодні. Внутрішня структура замку не вціліла, тільки в центрі дворику можна відстежити сліди колишнього колодязя.

На південній терасі була побудована лише старовинна фортеця – замкова башта. Висота зараз – 7 метрів. У іншій частині внутрішнього дворику зміцнення вже не простежується. Більша частина тераси є відносно рівною ділянкою, у деяких місцях покрита кущами і чагарниками. У центральній частині південної тераси ви можна побачити церкву, побудовану в 1993 році на місці старенької каплиці XVI століття, яка була зруйнована в 1945 році [14].

Виноградівський замок Канків. Замок розташований у місті Виноградів, на правому березі Тиси. Що стосується місця будівництва, то було обрано скелясту терасу Чорної гори, що розташована на східній околиці міста. На схил гори виходить східна частина замку, а з західної сторони біля підніжжя гори розклалося місто, яке гарно видно з боку замкового пагорба.

Замок був створений у формі чотирикутника (46,9x44,8 м), оточений величезними квадратними вежами і в'їзною брамою. П'ята вежа знаходилась над воротами. У середині замку є фрагменти проміжних стін [4]. Є думка, що у замку був підземний хід, що вів до міста. Традиційні легенди будь-якого фортеці мають своє підґрунтя: як мінімум один 12-метровий хід був розкопаний.

Вперше замок було згадано у 903 році в анонімній угорській хроніці «Gesta Hungarorum», коли угорці прийшли у Тисо-Дунайську низовину [4]. У той час він був оборонною фортецею місцевого слов'янського лідера, що захищав народ від угорських атак.

У XI ст., з приєднанням цього регіону Закарпаття до Угорського королівства, тут було зведено замок одного з місцевих феодалів. Замок став лицарським.

Тривалий час була частина солдатів, яка стежила за вантажами солі уздовж річки Тиси. На початку XIV століття його власник виступив у складі феодалної коаліції, яка виступала проти Карла Роберта. Замок сильно постраждав в результаті нападу королівської армії.

Однак через кілька років Альбаша стала ворожим королем на чолі з Матвієм Чаком, який перебував у руках практично у всій Словаччині того часу.

У вересні 1307 року король Карл Роберт дарує Севлюш (тодішня назва Виноградова) разом з укріпленням королівському казначею Беке Барші, вірогідно для того, аби мати Баршу на своєму боці, оскільки становище в країні в цей період було надзвичайно напруженим — Карлу Роберту доводилося вести жорстоку боротьбу з угорськими феодалами, котрі відмовлялися визнавати його за законного короля. Аль Барша отримав подарунок, зводивши на місці тверду замкову фортецю, яку вже у 1308 році згадують в документі. Однак через кілька років Барша стає противником короля на чолі з Матвієм Чаком, який на той час тримав у своїх руках майже всю Словаччину [4].

У 1312 році союз феодалів отримує поразку, і в 1317 році королівська армія захопила місто Севлюш і замок Канків. У результаті атаки замок був сильно пошкоджений, а Барші було відмовлено у всіх перевагах королівської знаті. Після відновлення фортеці її у подарунок отримує королева Марія.

29 серпня 1399 король Сигізмунд передав замок Канків у володіння барона Перені. Як зазначено в листі від 5 листопада 1399 року, вони створили кам'яну фортецю на місці дерев'яного оборонного укріплення з метою «зміцнити силу нації, зберегти мир і спокій аристократів і підданих, щоб вони могли без страху жити». Перені ж передає цей замок монахам-францисканцям, аби ті перетворили його в монастир, а сам барон побудував поруч палац і переїхав туди зі своєю родиною в Нялаб [12].

У період реформ один з нащадків Перені став протестантом та вигнав католицьких священників зі своєї власності. У 1556 році він захопив францисканський монастир. Феодал наказав убити тих монахів, хто чинить опір, а тіла кинути у колодязь, що знаходився на території замку. Рейд імператорських сил

під командуванням Телекаші був спрямований проти Перенія, і в 1557 році замок було штурмом зруйновано. Цей інцидент знайшов своє місце в усній народній творчості та створив багато переказів та легенд. Одна з легенд стверджує, що монастир було зруйновано за наказом барона Перені, оскільки ченці заманили його дочку і тримали її в ув'язненні протягом багатьох років. Врешті-решт, її випустив один з прочан, але вона хворіла і незабаром померла [12].

В останній третині XVI ст. з наказу імператорської влади Австрії замок було остаточно зруйновано.

Сьогодні Виноградівський замок стоїть в руїнах, більша частина споруд замку зруйнована, хоча в цілому обриси периметру і начерки внутрішньої частини замку завдяки частковому збереженню стін чітко відслідковуються. Окремі будівлі замку місцями можуть бути знищені і зруйновані до рівня замкового двору, але деякі частини замкового комплексу все ще тримаються на висоті. Найкраще збереглися оборонні мури замку на північно-східній стіні – звідси можна побачити руїни двох веж і збережені на них бійниці. Каплиця замку лишилась без даху, внутрішня її частина теж пошкоджена.

Руїни замку неодноразово надихали художників та фотографів, і навіть кінематографістів. Останні ще в радянські часи трохи звільнили кам'яні мури від вікових заростей, зробивши їх декораціями для ряду фільмів — «Злива над полями», «Над Тисою» та знаменитого «Табір іде в небо».

Хустський замок. Період бурхливих воєн та перетворення політичної карти Європи, що припало на XI століття, піднесло угорській короні території сучасного Закарпаття і Солотвинське родовище. Звичайно, отримати цю «золоту» жилу охочих було багато, що є основною причиною будівництва Хустської фортеці, побудованої на 170-метровій Замковій горі поблизу басейнів Тиси та Ріки.

Замок за час свого існування і залежно від часу багато раз добудовувався і перебудовувався, проте основні захисні споруди після столітнього періоду будівництва були зведені до 1191 року, за ініціативи угорського короля Ласло I.

Західні руйнівні татаро-монгольські навали під проводом Батия (1209-1256), який дістався угорських земель 1241 року, принесли руйнування і похмурість в регіоні, а замок був розграбований і спалений загарбниками.

Для відновлення своїх Карпатських володінь угорський король Бела IV (1206-1270) запрошує іноземних поселенців, зокрема німців та італійців.

Проте в 1281 році територію Закарпаття в районі Берегово окупували колишні угорські союзники проти татаро-монгол – війська галицького короля Лева Даниловича I (1228-1301). Фортеця потрапляє під владу Галицької Русі на термін 40 років, аж до 1321 року, коли землю було повернуто на угорській короні [31].

Через наступні вісім років 26 квітня Хуст офіційно набуває статусу королівського міста від угорського короля Карла Роберта (1308-1342), надаючи мешканцям міста особливу привілею, звільнивши їх від сплати податків на майно та гроші, давши дозвіл на місцеве самоврядування, вільне місце визначення поселення, а потім і охоронні станції [31]. Нова влада була дуже зацікавлена в розвитку міста як основного охоронного пункту Соляного шляху, тому велика кількість грошей вкладалась в ремісничі виробництва і лісозаготівлю.

Період процвітання триває аж до початку османських набігів 1514 року, коли і без того ослаблене селянство підняло повстання під керівництвом Дьєрдя Дожа (1475-1514), спочатку спрямоване проти Порти, але, після зради дворянського ополчення, перейшло в антифеодальне русло, в ході якого повсталі зайняли Хустську фортецю [31].

Однак члени династії Запольяї не мали наміру здаватися – його представники продовжували боротьбу за силу і єдність Угорщини – на початку за це боролася королева Ізабелла Ягеллонка (1519-1559), а по смерті королеви – син Янош II (1540-1571), який знайшов притулок в Мукачево і Хусті.

У 1556 році Фердинанд I (1503-1564), засновник нової імператорської гілки Габсбургів, настоятель Святої Римської імперії, пред'являє свої права на ці замки. Внаслідок цього Мукачівський замок захоплено австрійськими військами, а Хустський – залишається у власності Яноша II, якому залишився лише титул трансільванського князя [31].

Після смерті останнього короля єдиного Угорського королівства в 1571 році спадкоємцем престолу був Стефан Баторі (1533-1586), через п'ять років він прийняв польський трон, а за ним це все успадкував його брат Кшиштов (1530-1581), який значною мірою модернізував Хустський замок, зберігши всі привілеї імперського міста. Однак політиці Стефана судилося поширюватися трансільванськими землями лише 10 років – його забрала смерть.

Титул князя переходить його сину Жигмонду (1572 – 1613), який підтримував Габсбургів і організував союз проти Османської імперії. Це викликає обурення і з боку трансільванської аристократії, і зі сторони турецького султанату, під протекторатом якого Трансільванія формально перебувала.

Реакцією Османської імперії на ці дії був набіг у 1594 р. на Мармароські землі, але Хустська фортеця достойно витримала цей набіг, і через 6 років показала такий же результат проти того самого ворога, але під прапором Габсбургського роду.

Наступним господарем Хустського замку стає Стефан Бетлен (1582-1648), який приніс в жертву свої домагання на титул трансільванського князя, який дістався Дьєрдю I Ракоці (1593-1648) [31].

Через дванадцять років після смерті Дьєрдя I, у Трансільванії править його син Дьєрдь II Ракоці (1621-1660). Замок у Хусті тоді витримав три облоги: польську, турецько-татарську, і останню – курунцеву.

Переломним моментом в існуванні фортеці був 1699 р., коли згідно з Карловицьким мирним договором князівство Трансільванія було скасоване і повністю переходило у владу австрійської корони. Проте замок все ще зберігає своє стратегічне значення, що сприяє капітальній реконструкції будівлі [4].

Проте бурхливий розвиток подій у замку перебиває вибух порохових складів, який стався у 1766 році внаслідок потрапляння блискавок.

За даними історичних досліджень всередині Замкової гори існує безліч підземних ходів, а так само колодязь глибиною 160 м, призначений для постачання води під час облоги.

Сьогодні туристи і всі бажаючі мають змогу оглядати лише окремі фрагменти колись непереможної твердині, так як до наших днів збереглися лише руїни замку.

2.3. Особливості залишків стародавніх замків

Бронецький замок. Самий важкодоступний замок на території України, який тільки існував. Замок або вірніше, все що залишилося від нього, давно зруйнованого місцевими жителями, камені замку використані, як матеріал для будівництва.

Сам замок мав досить дивну назву: «Чорний замок». І як, кожен замок – цей має теж свою легенду і свого привида.

Перші поселення на Царській замковій горі ще були п'ять тисяч років тому, залишки поселення цього часу знайшла експедиція 2008 року. Очевидно, поселення було укріпленим, однак сліди фортеці знайдені не було, оскільки або вони були знищені пізнішими стінами, або археологи не дуже ретельно шукали. Сам рельєф був оборонним, було достатньо хорошого палісаду, щоб відбити напад тогочасних легкоозброєних військ.

Перший середньовічний замок постав на горі в XIII столітті, очевидно, це укріплення було споруджено через загрозу татарських нападів, від яких Закарпаття було вщент зруйновано. Перші згадки про замок датуються 1265, 1273 та 1291 роками і пов'язані з міжусобною феодалною боротьбою та династичними війнами за угорський престол [11]. Зокрема в 1291 році останній угорський король з Арпадів Ендре III зруйнував замок за договором з Альбрехтом Австрійським, який відмовився від претензій на угорський престол і поставив умову зруйнувати прикордонні фортеці.

Відтоді замок лежав пустою, їх зайняли місцеві розбійники, які грабували місцеве населення. Так це чи ні, однак замок найбільше на Закарпатті підходить під розповіді про таємничі озброєні ватаги, які живуть у темному лісі в таємничому замку. Замок в 1336 році згадується як руїни, можливо їх зайняли якійсь військові загони як базу для мародерських набігів. В 1454 році вперше згадується село Бронька поблизу замку [11].

Архітектура замку досить цікава, вона не схожа на жоден замок Закарпаття – є центральне укріплення, потім дві лінії укріплення і можливо була в'їзна вежа на

третій лінії укріплень. Такий замок є характерним для земляних укріплень, які були замінені на муровані стіни [32].

Розмір замкового майданчика невеликий, 35x15 м. На території замку було дві кам'яні будівлі. Кругла багатоповерхова вежа-донжон діаметром вісім метрів, товщина стін – 1 метр говорить про те, що в часи її зведення артилерії ще не було. Звичайно, вежа одночасно була дозорною. Башта стоїть на скелі зі штучною печерою, деякі стіни і будівлі також виходять на круті скелі. Мурований палац був досить великим, 14x8. Замок мав три тераси, кожна з яких була укріплена окремо [32].

Пам'ятка визнана непридатною до подальшого археологічного вивчення, оскільки повністю позбавлена культурного шару в результаті проведення як законних, так і незаконних розкопок. Навесні 2008 року в рамках програми Інституту карпатознавства Ужгородського національного університету з вивчення замків Закарпаття була організована археологічна експедиція, яка досліджувала залишки Бронецького замку [11]. У ході обстеження було виявлено безліч слідів «роботи» чорних археологів, які практично повністю знищили культурний шар на більшості ділянках вершини пагорба.

Боржавський замок. У селі Вари Берегівського району Закарпатської області колись був Боржавський замок під назвою Боржава, споруджений на місці давнішого городища. Зараз – це місцевість у двохсот метрах від українсько-угорського кордону на південній околиці села Вари між ріками Тиса та Боржава, так що природою фортеця була укріплена добре.

Замок почав споруджуватися в IX столітті болгарами, однак археологічними розкопками підтверджено залишки культурного шару XI століття, коли замком володіли угорці [11]. Фортеця була основою укріпленого поселення, тепер русло ріки частково проходить укріпленим посадом, в минулому Боржава була фактично міським ровом зразу за міськими стінами. Довкола горбочка городища – болота, утворені заплавою рік.

У IX столітті ці землі входили до Болгарського царства, фортеця називалася замок Боршо або Боржава. Однак уже в 903 році ця фортеця була взята штурмом після триденної облоги, полонених відвели до фортеці Гунг (Ужгород) [33].

Укріплення було справжнім містом розмірами 120x110 м. Згодом, в XI столітті почали споруджувати мурований замок (який належав безпосередньо королю), який було остаточно завершено в XII столітті [33].

У 1214 році було довкола замку утворився комітат-жупа Боршоа. Як і всі інші укріплення Закарпаття, Боршо було зруйновано татарами у XIII столітті. Через декілька років люди повернулися і утворили село Вари (у перекладі – замкове село), центр округу перенесли в Берегвар.

У 1320 році вперше замок згадано у писемних джерелах (раніші згадки відносилися до хронік). Однак у XIV столітті в Угорському королівстві були міжусобиці, замок зруйнували і поступово розібрали на будівельний матеріал, одну башту переробили в капличку [33]. Округ перейшов до Мукачівського замку.

У XVII столітті польські війська у війні з Трансільванією зруйнували башту-капличку. Турки також декілька разів руйнували село у XVI-VII століттях. На території замку і передмістя було влаштовано кладовище [11].

Зараз на території замчища – луг, який використовують як ріллю та для пасовища. Центральна частина поросла кущами, збереглися фрагменти ровів і валів висотою до 5 м, з південно-східної частини зберігся розріз воріт шириною 10 м.

Місце замку-городища розташоване на території розораного луки. Зі сходу і заходу територія, що оточує городище, обмежена двома лініями: зі сходу простяглася лінія земляної дамби, із заходу – лінія нового русла Боржави. Між цими лініями й розмістилося городище. Його вали і внутрішня майданчик рясно поросли деревами і кущами. При побіжному погляді залишки укріплень можна прийняти за невелику природну височину. Збереглися фрагменти поки ще помітних земляних укріплень городища – валів і ровів. Висота збережених ділянок валів місцями досягає 4-5 м. У його південно-східній частині замчища зберігся глибокий розріз шириною близько 10 м, який відомий серед місцевого населення під назвою «залізні ворота».

Вишківський замок. У селищі міського типу Вишково Хустського району був замок на Замковій горі, який існував з 1281 року до початку XV століття. Фортецю спорудили на горі висотою біля 600 метрів, вона була розміщена на південний схід від сучасного селища, колишнього міста Вишкова. У трьох кілометрах на південь від гори проходить кордон з Румунією, три кілометри на північ тече ріка Тиса. Після спорудження укріплень гора отримала назву Варгедь, що з угорської переводиться як замкова гора.

Вперше Вишково згадується в 1271 році [11]. Приблизно у цей час угорський король Ласло IV подарував село Іштвану та Міку Чапа з роду Гунт-Пазмань. У 1281 році неподалік від Вишково феодалі з роду Чапа споруджують невеликий замок, який мав захищати соляні копальні Марамарошу і контролювати перевезення солі по Тисі, яка надходила із Солотвино. Фортеця була одним із соляних замків, в ланці також були Хустський, Нялаб (Королево), Канко (Виноградів) [32].

Замок на вершині гори мав форму трикутника. З півночі підступи до замку надійно захищали круті схили. З інших боків було декілька ліній валів і ровів. Довжина кожної сторони біля 60 – 70 метрів. Всередині трикутника була ще одна лінія валів, яка захищала центральний майданчик замку, який мав розміри приблизно 20x15 м. Посередині майданчика підвищується невелика тераса розміром 5x10 м, тут, можливо, була сторожова вежа [11].

В 1329 році угорський король Карл Роберт, виконуючи свою програму централізації влади і припинення феодалних усобиць, зробив Вишково королівським містом. Також утворюється Марамараський комітат, центром якого стає Вишково. Вишківський замок стає центральним королівським форпостом комітату.

На рубежі XIV та XV століть Вишково перебуває у власності воєвод Валахії Драги і Балки [32]. Вишково в цей час занепало, оскільки неподалік споруджується Хустський замок, який стає основним укріпленням Марамароського комітату. Вже на початку XV століття замок приходить в запустіння, більше він не відновлювався, проіснувавши біля ста років з часу свого існування.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

3.1. Проблеми, пов'язані із закарпатськими замками

Туристичний потенціал Закарпаття багатий – 12 замків, численні старовинні церкви, монастирі, храми, унікальні заповідники.

Проте, варто зазначити, що туристичний потенціал використовується неефективно, оскільки багато залів замку в жахливому стані.

Якщо подивитись на замки та їх залишки у Закарпатській області сьогодні, то можна побачити занедбаність, зруйнованість замкових споруд та байдужість суспільства до нагальної потреби відродження замків, у першу чергу, як мовчазних свідків багатогранної української історії. При цьому, європейський досвід уже давно довів неефективність державної монополії володіння замками та палацами. І хоча історично склалося так, що більшість замкових ансамблів та палаців Європи все-таки перебувають у приватній власності нащадків старої аристократії чи у власності нуворишів, вони, в першу чергу, є об'єктами туристичної діяльності. Бо, навіть, найтитулованіші в Європі власники родових замків не цураються поряд з приватними апартаментами відводити частину своїх володінь під готельні номери для гостей і туристів.

Так, як уже зазначалося, нащадки родовой аристократії в Україні, були знищені, і замки майже століття поволі знищувались, не маючи реальних господарів. Але уже два з половиною десятиліття, як Україна докорінно змінила свій політичний та економічний устрій, а ситуація з замковою спадщиною і далі не вирішена, незважаючи на декларування гострої необхідності її вирішення. 2008 рік оголосили роком замків і палаців Західної України – відповідну декларацію у Львові підписали представники шести західних областей. Проте, вже минуло майже 10 років, а конкретних результатів і реальних проектів по відновленню замків майже не реалізовано. За винятком, незначних інвестицій меценатів та ніким належно не оціненої роботи ентузіастів (істориків-науковців, археологів, музеєзнавців та інших людей, небайдужих до замкової культури).

На території Закарпаття знаходиться п'ять замків, які руйнуються або вже маже зруйновані.

Томаш Сопко зазначив що Невицький, Хустський, Виноградівський, Королівський, Квасівський замки – на межі повної руйнації. Відомо про дію в області комплексної програма з питань збереження пам'яток культурної спадщини, яка фінансується з обласного бюджету. За всі роки Незалежності на цю програму з держбюджету Закарпаття не отримало жодних коштів. З обласного бюджету в останні роки на потреби програми виділялося близько 2 мільйонів гривень» [22].

Однією з проблем також є те, що в розрізі стратегії розвитку Закарпатської області не приділяється велика увага просуванню замкового туризму, хоча область має відносно велику кількість замків. Попри те, що туристичний регіон має велику кількість відвідувачів, а замки можуть стати популярними атракціями для туристів, - місцева влада не запроваджує проекти, які сприятимуть реставрації та реконструкції замків, які збереглися гірше відносно інших замків і знаходяться в зруйнованому або напівзруйнованому стані.

3.2. Шляхи покращення та перспективи розвитку замкового туризму на Закарпатті

Перераховані проблеми повинні, в першу чергу, вирішуватись на законодавчому рівні, узгоджуючи механізм продажу чи передачі в довгострокову оренду історико-культурних об'єктів підприємницькому сектору за умови збереження їх архітектурного стилю та самобутності. Необхідно також відрегулювати в правовому полі механізм співпраці інвестора та державної архітектурної служби, продумати і розробити комплекс заходів щодо інформаційно-рекламного просування замкового туризму. Чітке визначення правового статусу замкового туризму в Україні миттєво приверне увагу приватного інвестиційного капіталу і прискорить відродження замкової культури в Україні, що забезпечить формування стійкого внутрішнього і зовнішнього туристичного попиту.

Особливо продуктивною є співпраця європейських країн на соціокультурній ниві. Відзначений подіями Мукачевський замок, котрий є найбільш перспективним з

музейно-анімаційного відродження. Першим кроком до відродження минулої слави даної визначної споруди став 1993 р., тоді замок перейшов до комунальної власності міста.

В 1989 р. в Мукачівському замку литовські кінематографісти проводили зйомки історичного фільму «Час повного місяця», побудувавши новий дах над замковим колодязем, значно підремонтували двір і окремі приміщення «Верхнього замку» [19].

Відтак, варто підкреслити, що для перспективного розвитку міжнародних культурних відносин та результативного співробітництва за рахунок виявленої ініціативи активістів, реконструкторів, істориків, культурологів та державних діячів України, Угорщини, Польщі, Чехії та Словаччини, організація в недалекому майбутньому фестивалів лицарської світської урочистої культури – новий шлях інтеграції в культурі та туризмі.

Наразі особливо успішним інвестиційно-перспективним напрямом туристичного відродження та європейської інтеграції є ігровий туризм, котрий нерозривно пов'язаний з історичною реконструкцією культури краю [19]. Основними атракціями цього виду туризму постають середньовічні замки Закарпаття. На даний момент в області функціонують декілька клубів історичної реконструкції «Меч Орiona» та «Веремій» із загальною кількістю учасників 40 чоловік. Дані громадські організації за сприяння адміністративного управління краю та за підтримки лицарських клубів і орденів України – Орден Паладинів та Європи, зокрема клубів Угорщини, Словаччини [35] намагаються дослідити та відтворити загальну історико-культурну картину Закарпаття Середньовічного.

Замкові споруди Закарпаття вже сьогодні можна використовувати як заклади відпочинку і туризму шляхом їх пристосування безпосередньо під готелі, через відкриття у них закладів харчування відвідувачів (стилізовані під старовину ресторани й таверни з середньовічною кухнею та історичними місцевими напоями), надання послуг обслуговування та супроводу урочистих подій у середньовічному стилі, шляхом відкриття музейних експозицій у приміщеннях, розміщення на

територіях замків і фортець експозиції, яка відтворюватиме картини минувшини й оголошення цих фортифікацій скансенами.

Ще одним кроком до реставрації та відновлення замків є започаткування і розвиток замково-готельного бізнесу. Замково-готельний бізнес визнається найприбутковішим напрямком використання фортифікаційних пам'яток давнини.

В Україні започаткування замково-готельного бізнесу має неабиякі перспективи. По-перше, в нашій країні налічуємо до двох десятків фортифікацій чи їх руїн, найдоцільніший шлях відродження яких полягає в переобладнанні їх під готельно-анімаційні комплекси. По-друге, цей турпродукт користується стабільною популярністю серед європейських туристів, які хочуть і готові платити за можливість знайомства з українськими замками. Романтика готельно-замкових турів традиційно приваблює закоханих та молоді подружжя, цьому виду відпочинку надають перевагу люди з розвинутим естетичним смаком тощо.

Найближче до фази формування номерного готельного фонду на Закарпатті «просунувся» Мукачівський замок («Паланок») [12]. Однак, і тут роботи ще вистачає.

Взагалі, щоб сприяти збільшенню туристських потоків до замків Закарпаття треба, по-перше, залучати іноземних туристів, а отже для цього треба будувати сучасні готелі, які б змогли задовільнити більшість потреб споживача за більш-менш прийнятну ціну.

Важливе значення має підтримання старовинних замків у належному стані, своєчасне проведення реставраційних і ремонтних робіт, а для цього-залучення нових спонсорів та інвесторів.

Також дуже актуально застосовувати різні види реклами для залучення якомога більшої кількості туристичних потоків.

3.3. Альтернатива, що пропонується для замкового туризму

По території Закарпаття пролягає багато різноманітних туристичних маршрутів гірських, водних, пішохідних, велосипедних, автомобільних. У регіоні не тільки унікальні природні можливості, а і надзвичайна культурно-історична спадщина.

Велика перспектива розвитку у області молодіжного, сімейного туризму (спортивний, екотуризм, пригодницький, релігійний, конференц-туризм, тематичний, індивідуальний пізнавальний). Закарпатська область визнана найбільш перспективною рекреаційною зоною (здравницею) Європи, тут можливо цілорічне обслуговування туристів. Туризм в Закарпатті має особливе значення, тому що він об'єднує сучасну інфраструктуру з унікальними історичними і культурними аспектами.

Для розвитку туризму, особливо пізнавального, велике значення мають пам'ятки історії, архітектури та культури. На Закарпатті на порівняно невеликій площі сконцентрована значна частина таких пам'яток, добре збереглися звичаї та обряди, оригінальний фольклор, художні промисли, що також підвищує туристичний інтерес і виступає значним рекреаційним ресурсом. В області висока щільність середньовікових замків – 12 одиниць, це можна вважати однією з туристичних візитівок Закарпаття [12].

З вище зазначених пунктів можна зрозуміти сучасний стан замкового туризму Закарпаття. Але сама область багата й на інші туристичні ресурси: мінеральні води, гори, озера, флора, різноманітна кухня, різного роду фестивалі та ще багато іншого.

Курорти регіону дуже популярні не лише в Україні, але й поза її межами. Найбільш поширені вуглекислі джерела. Особливо багато їх у селах Нелипіне, Солочине, Поляна, Плоске, Луги.[20] Води цих джерел є аналогами відомих вод на зразок «Боржомі» і мають такі ж смакові якості, особливо води «Лужанська», «Поляна квасова», «Плосківська», «Свалява».

Попити цілющої води можна у санаторіях, які ради приймають курортників. Європейський рівень обслуговування, лікування цілий рік приваблюють людей. Санаторії мають добре обладнані лікувально-діагностичні кабінети і водолікарні. Також щороку проводиться фестиваль мінеральної води. Тут виробники і санаторії пропонують свої послуги.

Говерла – найвища гора українських Карпат. Цей об'єкт став центром паломництва тих, хто хоче отримати незабутні враження. Піднятися на Говерли

можна з двох сторін. Одна з таких – із Закарпаття. Підйом зі сторони Закарпаття займе більше часу, але він є найлегшим.

Якщо вдасться піднятися на Говерлу за сонячної погоди, то можна побачити як на долоні Івано-Франківськ і Коломию з північного боку, на півдні – румунський Сигіт та Піп Іван, із заходу простягається Петрос, а на південному сході підносяться вершини Чорногори.

Долина нарцисів – незабутня подорож, яка назавжди залишиться у пам'яті. Долина нарцисів знаходиться неподалік Хуста. Таких місць дуже мало подарувала природа. Зокрема, подібні природні об'єкти збереглися в Альпах, гірських районах Румунії та деяких Балканських країнах, але вони менші за площею. Сюди треба приїжджати на початку травня, коли нарциси починають квітнути [20]. Пік цвітіння традиційно припадає на середину травня. Дізнатися більше про цю унікальну долину можна у музеї. Щорічно Долину нарцисів відвідують понад 10 тисяч туристів.

Синевир – перлина Закарпаття. Озеро, яке є частиною національного парку, дуже популярне серед туристів. Ознайомлення із Синевиром можна почати із музеїв, що дасть повну картину [18]. Їх тут два: музей Лісосплаву (тут можна побачити весь технологічний процес заготівлі, сортування, зберігання і транспортування деревини) і музей Колочави (тут розказують все про життя і традиції закарпатців). Далі подорож триває на саме озеро. Воно неймовірної краси. Вода в озері, яке оточене горами і лісом, настільки чиста, що можна бачити дно. Місцеві кажуть, якщо молодята познайомились на озері, а потім одружились, то на них чекає міцне кохання.

Кухня Закарпаття дуже різноманітна. Це пов'язано із тим, в якій місцевості ви опинились. У Береговому Вас нагодують угорськими стравами (бограч, гуляш), гуцули пригостять баношем і кремзликами. Також радять спробувати токан, який готують з кукурудзяної крупи, бринзи і шкварок. А на десерт можна спробувати гомбовці з різною начинкою.

На Закарпатті проводиться понад 160 фестивалів щороку, збираючи понад півмільйона туристів. Сюди приїжджають на парад наречених, в якому беруть

участь майже сто дівчат у весільному вбранні. Популярний у Мукачеві фестиваль «Червене вино» та фестиваль білого вина в Береговому. Для любителів колоритної кухні чекають фестивалі бринзи, які проходять у Рахові, «Сливовий лікар», де продають варення. Також відомі фестиваль різників, Дні сакури в Ужгороді, «Берлибаський банош» в Костилівці, Купальський фестиваль в урочищі Воєводино, «Золотий гуляш» і фестиваль божоле [18].

ВИСНОВКИ

Аналіз фортифікаційної замкової спадщини Закарпаття дає змогу впевнено зробити висновок про забезпеченість туризму замковим потенціалом, який відкриває багато нових можливостей для організації і успішної реалізації різних видів туризму: історико-культурного, пізнавального, відпочинкового, релігійного, етнічного, виставково-експозиційного, тематичного (винно-дегустаційні тури, кінний туризм, фехтування та лицарські турніри, бали та карнавали, спелеологія, святкування урочистих подій тощо).

В ході написання роботи вдалося охарактеризувати стан замків Закарпаття, визначити проблеми і перспективи їх використання як туристичних об'єктів, знайти шляхи покращення і просування замкового туризму в регіоні.

Надано загальну характеристику Закарпаттю як туристичного регіону; подано інформацію про Закарпатську область, її географічне положення та географічні райони, населення, релігію; охарактеризовано рельєф, внутрішні води та клімат. Також висвітлена коротка інформація про освітню галузь, промисловість та транспортні зв'язки в області.

Вдалося надати характеристику замків Закарпаття. В ході написання роботи дослідили, що в області є дванадцять замків. З них три належать до споруд місцевого значення – це Ужгородський, Мукачівський і Чинадіївський замки. В Ужгородському замку сьогодні знаходиться Закарпатський краєзнавчий музей, в Мукачевському – Мукачевський історичний музей, туристичний інформаційний центр діє в Чинадіївському замку. У поганому вигляді до наших днів дійшло шість замків - Невицький, Середнянський, Квасівський, Королівський, Хустський замки та Виноградівський замок Канків. Сьогодні на території Закарпаття вони стоять руїнами. Є замки, від яких є тільки залишки – це Броцецький замок у Іршавському районі, Боржавський замок у Берегівському та Вишківський замок у Хустському районах.

Також визначено ряд проблем, що пов'язані із використанням замків у Закарпатті як туристичних об'єктів. Однією з головних є те, що туристичний потенціал використовується неефективно, оскільки багато залів замку в жахливому

стані. Було звернено увагу та не, що місцевою владою звертається недостатня увага на розвиток замкового туризму в області.

Запропоновано шляхи розвитку та просування замковому туризму на регіональному та міжнародному рівнях. Це залучення інвесторів як українських, так і закордонних. Замкові споруди Закарпаття вже сьогодні можна використовувати як заклади відпочинку і туризму шляхом їх пристосування безпосередньо під готелі, через відкриття у них закладів харчування відвідувачів, надання послуг обслуговування та супроводу урочистих подій у середньовічному стилі, оголошення цих фортифікаційних споруд музеями під відкритим небом, проведення різнобічних історико-театралізованих фестивалів, змагань і анімаційних шоу та багато іншого. Ще одним кроком до реставрації та відновлення замків є започаткування і розвиток замково-готельного бізнесу.

Запропоновано, що альтернативою замкового туризму при здійсненні подорожі є рекреаційні ресурси (мінеральні води, гори, озера), гірськолижні курорти та щорічні фестивалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про заходи щодо збереження пам'ятки культурної спадщини - замку «Паланок» (м. Мукачеве Закарпатської області), 15 квітня 2009. // Відомості Верховної Ради. – 2009. – № 39.
2. Природа Закарпатської області / За ред. К.І. Геренчука. — Львов: Вища школа. Вид-во при Львов. ун-ті, 1981. — 156 с.
3. «Розміщення продуктивних сил»: Підруч./За ред. В.В. Ковалевського, О.Л. Михайлюк, В.Ф. Семенова.– 2-ге вид., випр. і доп.– К.:Знання, 2000.– 545 с.– (Серія «Вища освіта ХХІ століття»)
4. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>
5. Водні ресурси Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-referat.com/>
6. Водні ресурси області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpat-rada.gov.ua>
7. Ганна Сопкова розповіла про новий закон “Про освіту” й новації в школах Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.uz.ua>
8. Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації / Об'єкти природно-заповідного фонду в Закарпатській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecozakarpat.gov.ua>
9. Державна служба статистики – Статистичний збірник «Транспорт і зв'язок Закарпаття» №21/2015[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>
10. Закарпатський обласний краєзнавчий музей ім. Т. Легоцького / Ужгородський замок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zkmuseum.com>
11. Замки, відпочинок, оздоровлення, зцілення в Галичині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zamky.com.ua>
12. Замки Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transcarpathiatour.com.ua>

13. Замок Паланок [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://karpaty.life/m>
14. Королівський замок [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.zakarpatia.com>
15. Лікування в санаторіях України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://ua.dorogovkaz.com>
16. Ліси Українських Карпат [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://carpathians.eu>
17. Мінеральні води Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakarpatyachko.com.ua>
18. Подорож на Закарпаття: що побачити і чим себе вразити [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua>
19. Проблеми та перспективи історичної [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bo0k.net>
20. Промисловість Закарпатської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-reporter.com>
21. Про міграційні процеси на Закарпатті у січні 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prozahid.com>
22. 5 замків Закарпаття – на межі повної руйнації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zaholovok.com.ua>
23. Світ географії та туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://ukr-tur.narod.ru>
24. Середнє. Замок тамплієрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://ukrainaincognita.com>
25. Середнянський замок – єдиний замок тамплієрів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://we.org.ua>
26. Статистика: чисельність населення Закарпаття зменшилася на 381 особу [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zaknews.in.ua/novini/zakarpatya>

27. Солоні озера Солотвино [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://xn--3-7sbar0a5ags5f.com>
28. Статистика: чисельність населення Закарпаття зменшилася на 381 особу [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zaknews.in.ua/novini/zakarpattya>
29. Туристичне закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://guide.karpaty.ua>
30. Туристичні потоки [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.uz.ukrstat.gov.ua>
31. Хустський замок [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://zabytki.in.ua>
32. Закарпатская страничка [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.uzhgorod.ws>
33. Замки, Крепости и Оборонные Храмы Украины [Електронний ресурс]. –
Режим доступу: <http://zamki-kreposti.com.ua>
34. Korolevo castle of Nyaláb: článok / I. Prokhnenko – M. Zhylenko – V. Moizhes/ *Archaeologia historica*/ №1, 2016 – p. 273-299
35. Lehotczky Tivadar. Munkacs Varos uj Monografiaja. - 1907 / Lehotczky Tivadar // Ungvar: KMKSZ, 1998. II kotet, 144-149 old.
36. Discover Ukraine / Palanok Castle [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://discover-ukraine.info>
37. The castle of love [Sent-Miklosh in Chinadievo near Mukachevo] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kpi.ua/en/node/7658>